RCR Risk and Crisis Research Centre
PART OF MID SWEDEN UNIVERSITY

Risker i ett heterogent samhälle:

Sårbarhetsbegreppet – dess relevans och problematik

Anna Olofsson

RCR Working Paper Series
2013:1

Denna rapport publiceras inom RCR Working Paper Series.
Författarinstruktioner finns på www.miun.se/rcr/wp

Risk and Crisis Reasearch Centre (RCR) är en del av Mittuniversitetet.

RCR WORKING PAPER SERIES 2013:1

Risker i ett heterogent samhälle:
Sårbarhetsbegreppet – dess relevans och problematik

Anna Olofsson
Risk and Crisis Research Centre
Mittuniversitetet
anna.olofsson@miun.se

ISBN 978-91-87103-83-4

1. Inledning

Inom risk- och krisforskningen studerar man bland annat *sårbara grupper* (Wisner et al. 2004). Med det menar man i första hand att vissa befolkningssegment är mer utsatta vid kiser och katastrofer än andra. Förklaringsfaktorer som brukar nämnas i samband med sårbarhet är klass, kön, ålder och etnicitet (Brunsma, Overfelt & Picou 2007). Flera av faktorerna ska inte betraktas som förklarande utan som beskrivande eftersom det inte är etnicitet eller kön i sig som förklarar sårbarheten utan de kanaliserar effekten av t.ex. social stratifiering, diskriminerande strukturer och olika typer av resurser (Olofsson 2007a, Olofson & Öhman 2007). Faktorerna är inte heller oberoende av varandra utan interagerar på olika sätt. En aspekt som gör bilden än mer komplex är att forskningsobjekten i fråga, risker, kriser och katastrofer, varierar i orsak, typ, omfattning och konsekvens vilket i sin tur påverkar människors utsatthet.

Frågan som kommer att diskuteras här är om sårbarhet är ett väl valt begrepp för att beskriva olika gruppers utsatthet vid kriser och katastrofer. Visserligen råder det ingen tveksamhet rörande det faktum att vissa drabbas hårdare än andra, men genom att benämnda dessa grupper sårbara löper man en rad risker (jmf. Fordham 2004): För det första finns risken att man ytterligare stigmatiserar vissa grupper vilket kan påverka dessa personers självuppfattning och därmed även riskuppfattning. För det andra löper man risken att ignorera grupper och individer som är sårbara men som inte är definierade som sådana och därmed inte ser styrkan/kapaciteten hos dem som definieras som sårbara. Slutligen finns risken att sårbarhet definieras utifrån vissa typer av kriser och katastrofer men inte andra. Med det senare menas att det finns en tendens att händelser som flodvågskatastrofen i Sydostasien 2004 och orkanen Katrina i USA 2005 får stort inflytande vid identifieringen av sårbara grupper medan andra mer ”vardagsmässiga” eller småskaliga kriser inte får samma genomslagskraft vilket i sin tur leder till att vissas sårbarhet inte identifieras. Småskaliga kriser, eller vardagskatastrofer, drabbar många människor men får inte samma uppmärksamhet. I det här papret framförs därför argument för att man i högre grad bör studera *heterogeniteten* i människors utsatthet för kriser och katastrofer, och hur kombinationen av olika heterogenitetsgrunder tillsammans med typen av risk, kris eller katastrof medför att vissa drabbas hårdare än andra.

1.1 Risk, kris och katastrof som sociala fenomen

Det råder viss begreppsförvirring när det gäller risk, fara, kris och katastrof, men enkelt uttryckt kan man säga att risk och fara är framåtsyftande medan kris och katastrof är händelser här och nu, eller historiskt. På så sätt skiljer man mellan verkligheten och möjligheten; risken är en kris eller katastrof innan den skett, men krisen behöver inte ske för att risken ska existera utan det räcker att det finns osäkerhet för att risken ska existera (Renn 1998). Benämningen ”verkligheten” som tidigare nämndes ska dock inte tas allt för bokstavligt då den samhällsvetenskapliga risk- och katastrofforskningen bör kategoriseras i termer av grader av konstruktionism snarare än realism (Taylor-Gooby & Zinn 2006).

Vidare skiljer man ofta mellan risker som ett resultat av det industriella samhället och faror som kommer ur naturen (Beck 1992, 2009). Beck (1992) menar t.ex. att det inte fanns risker innan industrialiseringen utan att människan då utsattes för faror. Han baserar detta på en argumentation att risk uppkommit i och med den vetenskapliga och teknologiska utvecklingen, medan fara är något naturligt, en svag is eller en storm, som snarare ses som något oundvikligt än ett resultat av mänsklig handling. En liknande uppdelning finns mellan naturkatastrofer och teknologiskt orsakade katastrofer, som t.ex. Tjernobylhaveriet. Samtidigt är det svårt att skilja mellan vad som är en teknologiskt baserad katastrof och vad som är orsakat av naturliga fenomen, men jag återkommer snart till detta senare.

Risk kan således definieras som en möjlighet, eller upplevelsen av en möjlighet, att något leder till negativa (eller positiva) konsekvenser (fritt efter Renn 1998, s. 51). På detta sätt klargörs dels att det finns ett samband mellan en viss företeelse eller händelse och ett visst utfall, dels att risken definieras i upplevelsen vilken i sin tur är ett resultat av fysiska, sociala, kulturella och individuella faktorer. Risken beror därmed inte på slumpen, en gud eller något annat högre väsen, utan är ett socialt fenomen.

Skillnaden mellan en kris och en katastrof definieras i regel utifrån omfattningen; en katastrof har större konsekvenser än en kris i termer av materiella och psykosociala skador (Barnshaw, Letukas & Quaratelli 2008, Rodrígues, Trainor & Quarantelli 2006). Ytterligare ett problem uppstår när man som här skriver på svenska då det inom den engelskspråkiga litteraturen även gör en distinktion mellan katastrof och "disaster", det senare ett ord som inte finns på svenskan. I regel definieras dock det som på engelska benämna som disaster inom ramen för katastrofer, alternativt "extraordinära händelser[1]" (jmf Olofsson 2007a). Utifrån dessa distinktioner har det uppstått delvis olika forskningsfält, trots att de egentligen är svåra att skilja åt.

Även kriser och katastrofer betraktas som sociala fenomen (Quarantelli 1992). Länge sågs speciellt naturfenomen som leder till katastrofer som ett resultat av guds vilja eller "naturens gång", alltså något utanför samhället och givet. Med den industriella utvecklingen ökade andelen teknologiska risker vilket skapade den nyss nämnda uppdelning mellan "naturliga" och "människoskapade" risker och deras konsekvenser. Inom den samhällsvetenskapliga disasterforskningen menar man emellertid att kriser och katastrofer är sociala fenomen (Quarantelli 1992, Nigg 1996, Wisner et al. 2004). Det är kombinationen av en fysisk händelse, t.ex. en jordbävning eller radioaktiv strålning, och individuella och samhälleliga aktiviteter som skapar en katastrofen, inte endast jordbävningen. Om den senare sker i ett obebyggt område resulterar den inte i katastrof, medan det sociala fenomenet att många människor bor i jordbävningsområden, som t.ex. San Fransisco, gör det. Radioaktiv strålning skapar ingen extraordinär situation så länge den hanteras på ett säkert sätt, men om den inte gör det leder den till en katastrof. Flodvågskatastrofen i Sydostasien är ytterligare ett exempel på hur sociala system interagerar med fysiska resulterande katastrof. Avsaknaden av varningssystem, fattigdom i många av de drabbade länderna och den moderna turismen är alla viktiga omständigheter som bidrog till att tsunamin inte bara var ett naturfenomen utan en global katastrof. Kriser och katastrofer är med andra ord både sociala och fysiska händelser eftersom de på ett eller annat sätt har sitt ursprung i mänskligt handlande (eller avsaknaden av sådant).

1.2 Skillnader i utsatthet vid kriser och katastrofer

Det är idag väl belagt att det finns skillnader mellan olika befolkningssegment när det gäller riskperception, agerande före, vid och efter, liksom påverkan av kris och katastrofer. Forskning visar även att ansvariga organisationer och myndigheter sällan anpassar sitt arbete till olika gruppers behov (Fothergill, Maester & Darlington 1999, Olofsson 2007b).

När det gäller riskperception är det idag känt att det finns strukturella skillnader mellan olika befolkningssegment. Minoritetsgrupper och kvinnor rapporterar högre riskaversion än män tillhörande majoritetsbefolkningen, ett fenomen som därför kallas "the while male effect" (t.ex. Enander & Johansson 2002, Flynn, Slovic & Mertz 1994, , Satterfield, Mertz & Slovic 2004). Men ålder påverkar också riskuppfattningen; äldre har i regel högre riskaversion än yngre, och familjeförhållanden är viktiga; personer som har familj har högre riskaversion än ensamstående (Lindell & Perry 1992). Effekten av t.ex. kön varierar dock mellan olika länder. I Sverige är skillnaderna mellan män och kvinnor inte lika tydliga som i t.ex. USA (Olofsson & Rashid 2011, Olofsson & Öhman 2007). Detta indikerar att populationsskillnader kan vara kulturellt bundna, eller snarare baserad i ojämlikhet och utanförskap. I detta paper är det dock inte hur människor uppfattar risken som är i fokus utan den faktiska utsattheten.

Tittar man på vilka som faktiskt drabbas hårdast vid extraordinära händelser så överensstämmer det dock till viss del med människors riskperception men inte helt och hållet. Invandrade, ensamstående mödrar, barn, fattiga och/eller personer som tillhör en etnisk minoritet drabbas hårdare och får i lägre

1 Inom den svenska lagstiftningen på området använder man sig av två begrepp, "olycka" (SFS 2003:778) och "extraordinär händelse" (SFS 2006:544). Med extraordinär händelse avses en sådan händelse som avviker från det normala, som innebär en allvarlig störning eller överhängande risk för en allvarlig störning i viktiga samhällsfunktioner och kräver skyndsamma insatser av en kommun eller ett landsting. I detta paper har jag dock valt att inte översätta disaster, utan när litteraturen refererar till begreppet används den engelska benämningen.

grad hjälp efter en katastrof jämfört med andra grupper (Bolin & Bolton 1986, Klinenberg 2002, Peacock, Morrow & Gladwin 1997).

Hjälpen är inte heller alltid anpassad till de hjälpbehövande och information ges sällan på andra språk än majoritetsbefolkningens språk före och i början av en kris (Fothergill, Maestas & Darlington 1999). Invandrade, funktionshindrade och homo- och bisexuella i Sverige har också i större utsträckning än andra svenskar erfarit olika typer av extraordinära händelser (Olofsson, Öhman & Rashid 2007). Forskningen kring funktionshindrades, homo- och bisexuellas, liksom äldre personer och barns, riskperception och riskutsatt är dock tämligen begränsad.[2]

Internationellt kan man säga att orkanen Katrina som drabbade USA 2005 är den enskilda händelse som mest bidragit till att allmänhet, politiker och forskare uppmärksammat det faktum att vissa drabbas hårdare än andra vid katastrofer (Barnshw & Trainor 2007, för en översikt se Brunsman, Overfelt & Picou 2007). Antalet publikationer om betydelsen av klass, kön och etnicitet i samband med katastrofer ökade lavinartat efter Katrina.

2. Kriser, katastrofer, sårbarhet och sårbara grupper

Sårbarhet (på engelska ”vulnerability”) inom disasterforskningen ses även det som ett socialt snarare än ett fysiskt fenomen. Länge var dock sårbarhet något som man i första hand definierade i termer av infrastrukturella eller andra fysiska faktorer. Begreppet sårbarhet är på så sätt etablerat inom den teknologiska och naturvetenskapliga forskningen om extraordinära händelser. En viktig uppgift inom denna forskning är att eliminera fysisk sårbarhet genom att utveckla nya varningssystem, hållbara material, skyddsutrustningar etc. För att skilja mellan olika typer av sårbarhet brukar man därför prata om *social sårbarhet* i samband med extraordinära händelser. Numera menar dock många disasterforskare att all sårbarhet består av någon typ av social sårbarhet på samma sätt som att alla katastrofer på något sätt är sociala fenomen (Wisner m.fl. 2004).

Fram till början av 1990-talet studerades social sårbarhet inom disasterforskningen i termer av katastrofers effekter på den sociala strukturen (Barnshaw & Trainor 2007: 92). Katastrofer sågs som ett avbrott i det normala vilket samhället måste hantera för att kunna återgå till det normala, eller status quo. Ju större sårbarhet desto allvarligare blir avbrottet. Som ett resultat av detta funktionalistiska synsätt handlar mycket av den tidiga forskningen om social sårbarhet om organisering och planering inför potentiella katastrofer snarare än hur olika grupper drabbas och hanterar katastrofer. Så trots att det funnits enstaka studier som uppmärksammat vissa gruppers sårbarhet i samband med kriser så tidigt som på 1960-talet var det inte förrän på 1990-talet man på allvar började studera sårbarhet vid kriser och katastrofer.

Social sårbarhet definieras idag i regel som en individs eller grupps egenskaper, förutsättningar och situation, som kan påverka hennes kapacitet att förutse, klara av, stå emot och återhämta sig från en kris eller katastrof (Wisner m.fl. 2004: 11). Sårbarheten kan med andra ord ligga i en personlig egenskap, ekonomiska resurser eller platsen där man befinner sig när en viss händelse sker. Men det kan lika gärna handla om organisatoriska eller policyrelaterade begränsningar. Det är som tidigare nämnts kombinationen av sårbarhet och händelsen i sig som utgör katastrofen, oavsett om denna är en naturkatastrof eller teknologiskt baserad olycka (Wisner m.fl. 2004). Det betyder att om samhället är väl förberett och kan hantera extraordinära händelser och har eliminerat all sårbarhet, då kommer det inte heller att bli någon katastrof. Problemet är att det mer eller mindre alltid finns någon typ av sårbarhet i sociala system.

Forskningen om social sårbarhet tenderar emellertid att fokusera de grupper och individer som i

2 Den forskning som finns är i regel inriktad mot specifika risker som dessa grupper av en eller annan anledning förknippas med, t.ex. HIV och fallskador.

förhand definieras som sårbara, eller som *de facto* drabbats extra hårt vid en katastrof, medan andra grupper ignoreras. Vissa utpekas med andra ord som mer sårbara än andra vilket kan leda till att redan stigmatiserade grupper marginaliseras ytterligare genom att de betraktas som ”offer” istället för aktiva subjekt. Att bli betraktad av andra som ett offer kan påverka individens riskuppfattning och beteende. Inte heller kan man dra lärdom från dem som klarar katastrofer relativt sett bättre om man inte studerar dem.

3. Heterogenitet och heterogenitetsgrunder

Heterogenitet[3] betecknar här den olikhet som finns mellan individer och grupper i en specifik population. Olikheten kan bestå i allt från personliga egenskaper och socioekonomiska faktorer till strukturella skillnader baserade i normer och värderingar. I det här sammanhanget är endast egenskaper och förhållanden som kan påverka individens eller gruppens upplevelse av och möjlighet att hantera en extraordinär händelse aktuella.[4] Speciellt uppmärksammas här faktorer som tidigare fått lite uppmärksamhet inom området såsom etnicitet, sexuell läggning, funktionshinder och ålder. Dessa egenskaper och förhållanden benämns hädanefter ”heterogenitetsgrunder”. Med heterogenitetsgrund menas med andra ord de faktorer som bidrar till att individer och grupper skiljer sig åt när det gäller riskuppfattningar och beteende inför, under och efter extraordinära händelser. En och samma heterogenitetsgrund kan beroende på situation vara en fördel, nackdel eller inte ha någon effekt alls, och en person kan påverkas av flera heterogenitetsgrunder samtidigt.

Den vida definitionen av heterogenitet gör att i stort sett alla populationer kan betraktas som heterogena. Trots detta visar tidigare forskning att man inom risk- och krishanteringen i låg utsträckning tagit hänsyn till befolkningens heterogenitet (Abbott, Quilgars & Jones 2006, Brunsma, Overfelt & Picou 2007, Jones, Abbott & Quilgars 2006, Morrow 1999, Olofsson 2007a, 2007c, Olofsson & Öhman 2007) och att man även inom forskningen om risker, kriser och katastrofer relativt sent börjat intressera sig för olika gruppers förmåga att klara extraordinära händelser (Barnshaw & Trainor 2007). Detta samtidigt som mycket tyder på att samhällen så som det svenska tenderar att bli mer heterogent än vad det tidigare varit.

Befolkningen har i och för sig alltid varit heterogen eftersom olika grupper och enskilda individer har olika status, etnicitet och kön, för att inte nämna värderingar och erfarenheter. Det har alltid funnits personer med utländsk bakgrund, homo- och bisexuella, funktionshindrade etc. Skillnaden är att idag börjar denna heterogenitet att bli mer synlig. Denna förändring kan kategoriseras i två parallella processer (Olofsson 2007a):[5]

- En ökad *faktisk* heterogenitet som en följd av globalisering, segregering och demografiska förändringar. Två exempel kan ges:
  - Ökad *migration* som förändrar den etniska sammansättningen av befolkningar. Detta sker emellertid inte på samma sätt i olika geografiska områden och inte heller i olika sociala strukturer vilket skapar geografisk, ekonomisk och social segregering.
  - Förändrad åldersstruktur vilket i västerlandet samvarierar med vissa typer av funktionshinder t.ex. syn- och hörselnedsättning och rörelsehinder.

3 Heterogen kommer från grekiskans he’tros ”annan/olika” och ge’nos ”art/sort” och kan översättas till ”olika beståndsdelar” (www.ne.se).

4 Betydelsen av detta inbegriper inte enbart begränsningar, eller sårbarhet, utan även tillgångar och andra faktorer som kan bidra till att öka individens eller gruppens möjlighet att klara en katastrof.

5 Beskrivningen baseras i första hand på situationen i Sverige och västvärlden medan länder i så kallade utvecklingsområden inte inkluderas.

- En ökad *medvetenhet* om befolkningens heterogenitet som följd av individualisering, förändrade värderingar och en ökad faktisk heterogenitet. Även här kan två exempel ges:
  - En förändrad inställning till homo- och bisexuella vilket gör att dessa grupper i högre utsträckning uppmärksammas i massmedia, politik och andra offentliga sammanhang.
  - I Sverige har den ökade andelen personer med utländsk bakgrund, idag 16 procent, lett till en större medvetenhet om den etniska variationen i landet.

Oavsett den bakomliggande förklaringen till den ökade heterogeniteten i samhället finns det behov att ta hänsyn till denna i forskningen om risker och kriser eftersom olika grupper uppfattar, hanterar och agerar olika inför, under och efter extraordinära händelser.

3.1 När heterogenitetsgrunder sammanfaller – intersektionalitet

Som vi sett finns det olikheter inom populationer vad gäller riskuppfattningar och riskutsatthet. Samtidigt varierar beredskapen att hantera en heterogen befolkning mellan olika geografiska områden. Detta kan leda till att vissa drabbas mer än andra vid en extraordinär händelse. Man ska emellertid inte dra slutsatsen att vissa grupper alltid är mer sårbara än andra. Forskning visar nämligen att ensamstående, mindre bemedlade *män* i högre grad än andra drabbas av dödsolyckor i samband med t.ex. bränder (Schyllander 2006). Kvinnor är med andra ord inte alltid mer sårbara än män. Varje människa tillhör också flera olika grupper vilket innebär att en enskild individ kan ha mer än en heterogenitetsgrund. Det i sin tur kan bidra till kumulativa nackdelar (Berthoud 2003). En kvinna är aldrig bara kvinna, och en rörelsehindrad endast rörelsehindrad, utan alla tillhör många olika grupper. Flera heterogenitetsgrunder interagerar med andra ord på ett komplext och föränderligt sätt. Inom forskningen om maktbalansen mellan olika klasser, genus och etniciteter kallas detta ibland för *intersektionalitet* och då betonas just kombinationen av attribut och föränderligheten i individens situation (Collins & Andersen 2007, de los Reyes & Mulinari 2005).

Inom forskningen om katastrofer är det sedan länge känt att flera olika faktorer som skapar sårbarhet interagerar vid extraordinära händelser (Rodrigues, Quarantelli & Dynes 2006). Man uttrycka det som så att ingen enskild heterogenitetsgrund kan ses som ett isolerat fenomen utan alla samverkar och påverkas av det omgivande samhället. Minst lika viktigt är också variabiliteten i effekten av de olika heterogenitetsgrunderna, och kombinationen av dessa, i olika situationer. En viss kombination av heterogenitetsgrunder kan vara förödande i en typ av situation medan de inte har någon effekt i en annan. Låt oss ta ett exempel: Man kan tänka sig att en äldre person som är rörelsehindrad och har nedsatt hörsel är mer sårbar än en yngre ej funktionshindrad person vid en evakuering. Å andra sidan är det möjligt att en äldre person har bättre försäkringsskydd och i vissa fall även bättre ekonomiska resurser jämfört med en någon som är ung vilket gör att det inte alltid är den ena gruppen som är mer sårbar än den andra. Ett annat exempel kan hämtas från när orkanen Katrina drog in över New Orleans, USA, 2005. Då var det fattiga, kvinnor och tonåringar som drabbades hårdast (Galea et al. 2007), medan i andra situationer som t.ex. bränder och trafikolyckor är kvinnor inte lika vanliga offer som (unga) män (Schyllander 2006).

Sammanfattningsvis kan man uttrycka det som så att vissa heterogenitetsgrunder tenderar att sammanfalla och därmed skapa större sårbarhet vid extraordinära händelser. Vilka heterogenitetsgrunder som sammanfaller och vilka kombinationer som skapar sårbarhet är emellertid situationsberoende så till vida att en typ av extraordinär händelse påverkar vissa heterogenitetsgrunder men inte andra.

3.2 Vissa är mer normala än andra – normer och värderingar

Hur kan det komma sig att det trots allt är så att vissa kombinationer av heterogenitetsgrunder skapar större sårbarhet i en viss situation än andra? Inom disasterforskningen har man i första hand använt sig av resursrelaterade teorier för att förklara social sårbarhet. ”The socio-political ecology of disasters”

utgår ifrån ett systemteoretiskt perspektiv som man utvecklat från den ursprungliga funktionalistiska utgångspunkten till ett mer konfliktinriktat perspektiv. Här menar man att kampen om resurser mellan olika sociala system skapar sårbarhet vid katastrofer (Peacock & Ragsdale 1997). Socialt kapital används också som en förklaringsmodell. Här menar man istället att typen och mängden kapital som det nätverk som individen ingår i påverkar hennes chanser att klara en katastrof (Barnshaw & Trainor 2007; Dynes 2002).

Resurser, ekonomiska liksom symboliska och kulturella, är viktiga men även andra faktorer så som normer och värderingar kan tänkas spela en viktig roll i sammanhanget. Inom riskperceptionsforskningen kopplar man skillnader i riskaversion till bland annat olika gruppers position i samhället respektive skillnader i grundläggande värderingar. Främst har man använt sig av Mary Douglas teori om olika värderingsbaserade kulturer, dock applicerade på individnivå, men förklaringsfaktorn har varit blygsam (Rippl 200X, Sjöberg 2000). I samtliga perspektiv är dock olika typer av resurser centrala förklaringsfaktorer så till vida att man menar att det är bristen på resurser som gör att vissa blir mer sårbara än andra.

Skillnader i resurser, ekonomiska liksom sociala och kulturella, går att härleda till stratifieringen av samhället där vissa grupper har högre status och makt än andra. Denna stratifiering upprätthålls bland annat genom att normer och värderingar om vad som är normalt, och därmed önskvärt, reproduceras i samhället. Inom genusstudier och så kallade ”critical white studies” menar man att det, i vart fall i västvärlden, finns en norm utifrån vilken världen tolkas, nämligen att vara vit och att vara man (Frankenberg 1993). Att exempelvis vara kvinna och afroamerikan innebär därmed att man avviker från normen. Den här typen av normer appliceras även på andra heterogenitetsgrunder som sexualitet och funktionsduglighet. Ett uttryck för dessa normer är t.ex. att vi sätter prefix på det som avviker från den, t.ex. damfotboll istället för fotboll, invandrarförening istället för förening eller homoäktenskap istället för äktenskap.

Normerna som människorna bär med sig överförs sedan indirekt till lagar, policy och organisatoriska rutiner. På det här sättet diskriminerar samhälleliga institutioner indirekt och oftast oavsiktligt invandrade, kvinnor, homo- och bisexuella etc. (jmf. Kamali 2005). I förlängningen kan detta leda till vad vissa kallar för *vardagsdiskriminering* av invandrade, (Essed 2005, Schmauch 2006) kvinnor, funktionshindrade och homosexuella. Det är alltså inte nödvändigtvis en medveten diskriminering utan den är inbyggd i de normer och värderingar som finns i samhället. De påverkar emellertid individens status och tillgång till olika typer av resurser och därmed möjlighet att klara kriser och katastrofer. Indirekt kan också hennes riskuppfattningar influeras dels eftersom individer som har stigmatiserande heterogenitetsgrunder och därmed betraktas som ”mindre normala” diskrimineras av andra. Dels eftersom de även kommer att betrakta sig själva på ett annat sätt än de som betraktas som ”mer normala”. Genom att normerna genomsyrar hela samhället kommer även vita och män betraktas och bedömas utifrån dessa. Därför är det vikigt att alla inkluderas i analysen av hur olika grupper uppfattar och hanterar extraordinära händelser. Inte minst naturligtvis för att vissa är överordnade andra, och därmed har mer inflytande över risk- och krishanteringen i samhället.

Det här perspektivet knyter alltså också an till teorier om tillgången på resurser. Samhällets stratifiering är nära kopplat till fördelningen av olika typer av resurser, symboliska liksom ekonomiska. Fördelen med att inte endast studera resursfördelningen i sig utan även normer är att även de som betraktas som gynnade och inte sårbara inkluderas i analysen. På så sätt är det också möjligt att tillåta variabilitet både i heterogenitetsgrund och situation. Heterogenitetsgrunder handlar med andra ord inte bara om sårbarhet och utsatthet. Att vara en vit man med god ekonomi innebär också att man är bärare av ett antal heterogenitetsgrunder och därmed förväntningar om hur man ska agera. Vissa heterogenitetsgrunder, som t.ex. att ha ett funktionshinder, likställs ofta med sårbarhet i samband med en extraordinär händelse. Det man inte ska glömma är dock att beroende av situationen kan även det som ofta betraktas som en svaghet vara en styrka.

4. Diskussion – inte bara sårbarhet utan även heterogenitet

Istället för att definiera vissa som sårbara och andra inte, alternativt identifiera resilienta eller starka grupper, kan man undersöka fram olikheten, eller heterogeniteten, och variationen mellan och inom grupper. Denna heterogenitet har två sidor: Å ena sidan sammankopplas vissa heterogenitetsgrunder generellt sett med en stark position i samhället, exempelvis att vara vit, rik och man, medan andra förknippas med en svag position, exempelvis att vara invandrad, fattig och kvinna. Det är också ett faktum att de senare många gånger drabbas hårdare än de förstnämnda vid extraordinära händelser. Men inte alltid.

Heterogenitetens andra sida utgörs av dess variationsrikedom och situationsbundenhet. Typen av extraordinär händelse har betydelse för vem som är svag och vem som är stark, alltså kombinationen av heterogenitetsgrunder påverkar individens möjlighet att klara en svår situation. Vid tsunamikatastrofen 2004 drabbades de svenskar som hade tid och råd att åka till Sydostasien under jul och nyår. Det betyder att det inte var fattiga som var sårbara i det här fallet utan personer med relativt goda ekonomiska resurser.[6] Exemplet visar på vikten av att studera heterogenitetsgrunder som en öppen process.

Det är dock värt att påpeka att det finns strukturella skillnader inte minst vad gäller ekonomiska resurser. Ovanstående argument ska inte heller användas för att legitimera den ”lika för alla” strategi som vissa kommuner använder sig av för att inte anpassa sin riskhantering till olika befolkningsgrupper (Olofsson 2007a).

Tvärtom, kunskapen om samhällets stratifiering, intersektionaliteten i ojämlika strukturer och vardagsrasismen är viktig i forskningen om och arbetet med risk- och krishantering.

Inom forskningen om intersektionalitet och ”critical white studies” menar många att komplexiteten och variabiliteten medför att studiet av klass, kön, etnicitet, funktionsduglighet, sexualitet och andra heterogenitetsgrunder endast kan göras genom fallstudier av specifika situationer. Fallstudier är visserligen vanligt inom disasterforskningen eftersom katastrofer lätt kan ses som unika fall, men jag menar att det är både möjligt och viktigt att identifiera strukturer i dessa komplexa mönster: Vissa heterogenitetsgrunder har större betydelse än andra i vissa typer av extraordinära situationer vilket går att kartlägga och på så sätt ta hänsyn till i det praktiska risk- och krishanteringsarbetet. Den intersektionella analysen riskerar att förlora sig i upplösningen av kategorier så som klass, kön och etnicitet, något som jag tror att varken forskningen eller det övriga samhället berikas av. Istället behövs vidare forskning som kan kategorisera olika typer av extraordinära händelser utifrån vilka kombinationer av heterogenitetsgrunder som leder till en stark respektive svag situation.

För risk- och krishanteringsforskningen är det också viktigt att inte låsa sig vid att endast studera vad som skapar sårbarhet utan även studera hur och när en viss kombination av heterogenitetsgrunder skapar styrka. För att göra det räcker det inte med att studera de som eventuellt diskrimineras eller är mer utsatta extraordinära händelser, utan hela befolkningen måste inkluderas i analysen.

6 Detta gäller endast turisterna som omkom vid katastrofen och inte lokalbefolkningen.

Referenser

Abbott, D, D. Quilgars, & A. Jones, (2006) The impact of social and cultural difference in relation to job loss and financial planning: reflections on the risk society. Forum: *Qualitative Social Research*, 7 (1).

Barnshaw, J & J. Trainor, (2007) Race, class and capital amidst the hurricane Katrina Diaspora. I: D. L, Brunsma, D. Overfelt & J. S. Picou. (red.). *The sociology of Katrina: Perspectives on a Modern Catastrophe.* Boulder: Rowman & Littlefield.

Berthout, R. (2003) *Multiple disadvantage in employment: A quantitative analysis.* Joseph Rowntree Foundation: YPS.

Bolin, R & P. Bolton, (1986) *Race, Religion, and Ethnicity in Disaster Recovery.* Boulder: Institute of Behavioral Science, University of Colorado.

Brunsma, D, L, D. Overfelt, & J. S. Picou, (2007) *The sociology of Katrina. Perspectives on a modern catastrophe.* Lanham: Rowman & Littefield.

Collins, P. H & L. M. Andersen, (2007) *Race, Class and Gender: An Anthology. 5:e upplagan.* Belmont: Wadsworth Thompson Learning.

Dynes R. R. (2002). The importance of social capital in disaster response. *Preliminary paper #327 DRC,* University of Delaware.

Enander, A & S. Hede, (2004) *Förväntningar och erfarenheter hos aktörer. Delrapport 1 från projektet Beredskap och krishantering i svenska kommuner.* Stockholm: KBM.

Enander, A & A. Johansson, (2002) *Säkerhet och risker i vardagen: en studie av uppfattningar, värderingar och beteenden hos allmänheten i Sverige.* Karlstad:Räddningsverket.

Essed, P. (2005) Vardagsrasism. I: P. de los Reyes & M. Kamali (red.) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner bortom makt, integration och strukturell diskriminering.* SOU 2005: 41. Stockholm: Fritzes.

Finucane, M. L., P. Slovic, , C. K. Mertz, , J. Flynn, & T. A. Satterfield, (2000) Gender, race, and perceived risk: the 'white male' effect. *Health, Risk & Society,* 2 (2) 159-172.

J. Flynn, P. Slovic, & C. K. Mertz, (1994) Gender, race, and perception of environmental health risks. *Risk Analysis,* 14 (6) 1101-1109.

Fordham, M. (2004) Gendering vulnerability analysis: towards a more nuanced approach. In G, Bankoff, G, Frerks & T, Hilhorst. (red.) *Mapping Vulnerability: Disasters, Development and People.* London: Earthscan.

Fothergill, A, G. M. Maester, & J. D. Darlington (1999) Race, ethnicity and disasters in the United States: A review of the literature. *Disasters,* 23 (2) 156-173.

Frankenberg, R. (1993) *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness.* Minnseota: University of Minnesota Press.

Galea, S, C. R. Brewin, M. Gruber, R. T. Jones, , D. W King, , L. A. King, R. J. McNally, R. J. Ursano, , M. Petukhova, & R. C. Kessler (2007) Exposure to hurricane-related stressors and mental illness after Hurricane Katrina. *Arch Gen Psychiatry,* 64 (12) 1427-1434.

Jones, A, D. Abbott, & D. Quilgars, (2006) Social inequality and risk. In P, Taylor-Gooby & J, Zinn. *Risk and Social Science*. Oxford. Oxford University Press.

Morrow, H. B. (1999) Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters,* 23 (1) 1-18.

Kamali, M. (2005) Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering. I: P. de los Reyes & M. Kamali. (red.). *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner bortom makt, integration och strukturell diskriminering.* SOU 2005: 41. Stockholm: Fritzes.

Lindell, M. L. & R. W. Perry, (2004) Communicating environmental risk in multiethnic communities. Thousand Oaks: SAGE.

Lopez-Carlos A. & S. Zahidi (2005) Women's empowerment: Measuring the global gender gap. Geneva: World Economic Forum. www.weforum.org. Accessed on June 02 2008.

Marshall, B. K. (2004) Gender, race and perceived environmental risk: The "white male" effect in cancer alley, LA. *Sociological Spectrum,* 24, 453-478.

Marx, K. (1875/1975) *Kritik av Gothaprogrammet*. Stockholm: Aurora.

Morrow, H, B. (1999) Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters,* 23 (1) 1-18.

Olofsson, A & S. Rashid (2011) The White (Male) Effect and Risk Perceptions: Can Equality Make a Difference? *Risk Analysis. An International Journal* 31 (6) 1016-1032.

Olofsson, A. (2007a) Riskkommunikation i ett heterogent samhälle – Lika för alla eller till var och en efter behov? *Sociologisk forskning,* 3 6-29.

Olofsson, A. (2007b) The Preparedness of Local Authorities for Crisis Communication with People who have Foreign Backgrounds - The Case of Sweden. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters.* Under tryckning.

Olofsson, A. (2007c) Kriskommunikation i ett heterogent samhälle. Kommuner, allmänhet och dagstidningar. www.krisberedskapsmyndigheten.se

Olofsson, A & S. Öhman, (2007) Views of risk in Sweden: Global fatalism and local control. An empirical investigation of Ulrich Beck's theory of modern risks. *Journal of Risk Research* 10 (2) 177-196.

Olofsson, A., S. Öhman, & S. Rashid (2007) Differences in risk perception among groups in society and the impact of basic values and experiences of vulnerability. Paper presented at *Risk & Rationalities*, Queens' College, Cambridge, March 29-31.

Palmer, C. G. S. (2003) Risk perception: another look at the 'white male' effect. *Health, Risk & Society*, 5 (1) 71-83.

Peacock, W. E, B. H Morrow & H. Gladwin (Red.) (1997) *Hurricane Andrew: Ethnicity, gender, and the sociology of disaster.* London: Rutledge.

Peacock, W. G, & A. K. Ragsdale (1997) Social Systems, Ecological Networks and Disasters. In W. E, Peacock, B. H. Morrow & H., Gladwin (Red.) *Hurricane Andrew: Ethnicity, gender, and the sociology of disaster.* London: Rutledge.

de los Reyes, P. & L. Martinsson (2005) Olikhetens paradigm - intersektionella perspektiv på o(jäm) likhetsskapande. Lund: Studentlitteratur.

Rodrígues, H., E. L. Quarantelli, & R. R. Dynes (2006) *Handbook of disaster research.* New York: Springer.

Satterfield, T. A, C. K Mertz & P. Slovic (2004) Discrimination, vulnerability, and justice in the face of risk. *Society for Risk Analysis,* 24 (1) 115-129.

SFS. (2006:544) Lag om kommuners och landstings åtgärder inför och vid extraordinära händelser i fredstid och höjd beredskap. Svensk författningssamling.

Schmauch U. (2006) *Den osynliga vardagsrasismen.* Umeå: Umeå universitet.

Schyllander J. (2006) Demografisk utveckling. I: R. Andersson, K. Melinder & J. Schyllander. (Red) *Säkerhetens bestämningsfaktorer: Inblickar i riskutvecklingens drivkrafter.* NCO 2006: 6. Karlstad: Räddningsverket.

Svallfors S. (Ed.) (2007) *The Political Sociology of the Welfare State: Institutions, Social Cleavages and Orientations.* Stanford: Stanford University Press.

Wisner, B., P. Blaikie, T., Cannon, & I. Davis (2004) *At Risk: Natural Hazards, People's. Vulnerability and Disasters.* 2:ra upplagan. London: Routledge.

www.ne.se . Informationen hämtad 2008-01-22.

www.miun.se/rcr

Mid Sweden University 2013
ISBN 978-91-87103-83-4